Αναζητώντας μετακινήσεις: μια διαλογική διεργασία με και για τον Πέτρο Πολυχρόνη

Κλεισούρα Αλεξία[1] & Καρατζαφέρης Λυκούργος[2]

Το κάλεσμα των προσκεκλημένων επιμελητών του Μετάλογου για τη συμμετοχή μας στο ειδικό τεύχος το αφιερωμένο στον Πέτρο Πολυχρόνη, κινητοποίησε μια έντονη διεργασία αναστοχασμού και διαλόγου, η οποία ξεκίνησε ως μια μεταξύ μας αλληλογραφία ανταλλαγής σκέψεων και συναισθημάτων και στην πορεία έλαβε και χαρακτήρα ημερολογίου. Σημείο εκκίνησης αποτέλεσε η διεργασία της συνεργασίας μας για την υλοποίηση ενός σεμιναρίου με αντικείμενο την «ψυχοπαθολογία», ένα σεμινάριο που αποφασίσαμε να υλοποιήσουμε με τη δική μας οπτική, εντός του Αθηναϊκού Κέντρου Μελέτης του Ανθρώπου (ΑΚΜΑ) μετακινούμενες/οι από την αναγωγιστική, παθολογικοποιητική οπτική των ταξινομητικών συστημάτων και αξιοποιώντας την πολυεπίπεδη συστημική διαλεκτική προσέγγιση, στην οποία εκπαιδευόμαστε.

Οι πρώτες συζητήσεις ξεκίνησαν πριν δύο χρόνια περίπου και ο Πέτρος Πολυχρόνης, ως διευθυντής, αποτέλεσε τον κύριο συνομιλητή μας. Το κείμενο που ακολουθεί αποτυπώνει εν μέρει αυτή τη διεργασία, που ξεκίνησε κάπως αφηρημένα πριν αποκτήσει μια δομή. Περιλαμβάνει αποσπάσματα της αλληλογραφίας των δυο μας, η οποία άλλοτε έρρεε και άλλοτε διακοπτόταν από σιωπές που προκάλεσαν ατυχή γεγονότα στις ζωές μας και βέβαια, μέρη των συζητήσεών μας με τον κ. Πέτρο. Όπως σε κάθε πολυφωνική διεργασία, δεν είναι καθαρό πολλές φορές τι αποτελεί εσωτερική και τι εξωτερική φωνή, ποιος είναι ο εσωτερικός και ποιος ο εξωτερικός διάλογος. Εξάλλου μέχρι το σεμινάριο να αποκτήσει δομή, ο διάλογος δεν είχε κάποια συγκεκριμένη εστίαση. Γι' αυτό και, τουλάχιστον στο πρώτο μέρος του κειμένου, μικρή σημασία έχει ποιος είπε τι.

Είμαστε ευγνώμονες στον Μετάλογο που καλωσορίζει αυτόν τον αναστοχασμό, για τη συντροφιά που κάναμε συζητώντας και για το πώς μας ξανα-έβαλε σε ένα νέο διάλογο με τον κ. Πέτρο δίνοντας ένα επιπλέον Νόημα στην εσωτερική μας διεργασία. Το σεμινάριο ξεκίνησε σε μια περίοδο που ακόμα και η έξοδος από το σπίτι ρυθμιζόταν με κωδικούς μέσω SMS. Ως μια αντίστιξη, το σεμινάριο «Μετακινήσεις χωρίς κωδικούς»[3] επιχείρησε να κινηθεί «χωρίς κωδικούς» σε δύο κύκλους (πέντε και δέκα συναντήσεων) και να διερευνήσει πεδία για τα οποία συνήθως δεν συζητάμε ανοιχτά.

[1] Ψυχίατρος, συστημική θεραπεύτρια. akleisoura@hotmail.com

[2] Ψυχίατρος, lykourgosk@gmail.com

[3] Τα σχετικά καλέσματα: https://akma.gr/seminars-2/psychopthology-seminar2021/ & https://akma.gr/18883/

Λοιπόν, μολύβι και χαρτί, η απόγνωση άνοιξε λαγούμι

Ο κ. Πέτρος αγαπούσε τον Μετάλογο και αγαπούσε και τους μεταλόγους. Του άρεσαν επίσης οι ιστορίες. Κάθε ιστορία, ακόμα και η ίδια ιστορία κάθε φορά, φώτιζε μια άλλη πτυχή, ώστε, ενδεχομένως, να αναδύεται ένα νέο νόημα.

- Όταν ήρθε η ιδέα να συνεργαστούμε για ένα σεμινάριο πάνω στην «ψυχοπαθολογία», έκανα σαν τον διάολο με το λιβάνι. «Απεταξάμην!», φώναξα και ήμουν έτοιμος να κλείσω την υπόθεση. Ναι, τα σεμινάρια που κάναμε με τον Παναγιώτη Ουλή και τα βιβλία του (2006, 2010) αποτέλεσαν και αποτελούν μια σημαντική αναφορά, βασικό κομμάτι της εκπαίδευσής μας. Όμως τι δουλειά έχουμε να τα συζητάμε πάλι;

- Μήπως υπάρχουν περιθώρια για να μιλήσουμε για την τρέλα πέρα από τα γνωστά σχήματα παθολογικοποίησης, ψυχιατρικοποίησης και ψυχολογικοποίησης της ανθρώπινης εμπειρίας; Το όχι και τόσο μακρινό 1979, ο Διονύσης Σαββόπουλος, αγαπημένος κι αυτός του κ. Πέτρου, όταν «η απόγνωση (του) άνοιξε λαγούμι», έκανε ένα θαρραλέο βήμα, έπιασε «μολύβι και χαρτί», και μιλώντας για τον Νίκο Κοεμτζή[4], έγραψε: *«Έξω απ' την τρέλα δεν είχε κάτι να πιαστεί, γιατί του το 'χαν διαλύσει»*. Κι ο τότε Νιόνιος δεν μασάει τα λόγια του: Ο τύπος τον προβάλλει *«ανοιχτά σαν αιμοβόρο κτήνος»* κι *«οι προοδευτικοί από κοντά να σιγοντάρουν, οι δικηγόροι να μιλάνε για ανώμαλη ψυχή, στην τακτική δουλεία του δικαστή, που δεν καταλαβαίνει».* Μήπως είναι καιρός να αναγνωρίσουμε τη δική μας απόγνωση και να της δώσουμε μορφή και νόημα;

    - Τελικά τι αποτάσσομαι, ποιο το κακό της «ψυχοπαθολογίας», ποια τα δεινά που επιφέρει το να μιλάμε για παθολογίες, τι κρύβουμε κάτω από το χαλί;

    - Κι αν μιλήσουμε για τα ίδια πράγματα αλλά με μια άλλη ματιά;

    - Ναι, καλά. Λες και δε θα είναι ίδια τα πράγματα αν αλλάξουμε εμείς ματιά;

    - Μπορεί να είναι μπορεί και να μην είναι. Είτε το θες είτε όχι, οι άνθρωποι μιλάνε για «ψυχοπαθολογία».

    - Κι εμένα τι με νοιάζει;

    - Αυτή δεν είναι η δουλειά σου; Ψυχίατρος δεν είσαι; Τι στο διάολο κάνεις στη δουλειά σου;

[4] Τα ξημερώματα της 25ης Φεβρουαρίου του 1973, στο νυχτερινό κέντρο «Νεράιδα» ο Νικόλαος Κοεμτζής με αφορμή μια «παραγγελιά» για ένα ζεϊμπέκικο τσακώνεται με απολογισμό τρεις νεκρούς και οκτώ τραυματίες. Το 1978 ο Διονύσης Σαββόπουλος διάβασε την αυτοβιογραφία του Νίκου Κοεμτζή, που γράφτηκε στη φυλακή και γράφει το ''Μακρύ ζεϊμπέκικο για τον Νίκο'', ένα αργό και μονότονο τραγούδι, διάρκειας 14 λεπτών περίπου, με έναν στίχο χωρίς ρεφρέν.

- Να τος πάλι ο διάολος. Αυτό είναι ένα καλό ερώτημα. Τι δουλειά κάνουμε; Ή, τι κάνουμε στη δουλειά μας; Μήπως μιλάμε για όσα ο κόσμος θέλει να μιλήσει αλλά δυσκολεύεται να μιλήσει;
- Τελικά έχεις καταλήξει τι είναι ψυχοπαθολογία; Ο διάολος αυτοπροσώπως;
- Ο Bateson ίσως θα έλεγε ότι είναι μια εξηγητική αρχή.
- Ο Bateson δεν είχε τις αγωνίες που έχουμε εμείς και στην τελική, άλλο το να ζεις στο Palo Alto και να σε χρηματοδοτούν για έρευνα κι άλλο να βιοπορίζεσαι εργαζόμενη σε ΜΚΟ. Εμείς τι στο διάολο θα πούμε ;
- Καλό ερώτημα για ένα σεμινάριο, δεν νομίζεις; Και μόνο και το να μιλήσεις για τον διάολο αξίζει τον κόπο.

Η πρώτη χρονιά μετά από ένα σύντομο κύκλο πέντε συναντήσεων έκλεισε στον κήπο, στο Χαλάνδρι, στο παράρτημα του ΑΚΜΑ, όπου άρεσε στον κύριο Πέτρο να μαζευόμαστε. Ιούλιος 2021, λίγο πριν από τον θάνατό του, όταν μια ομάδα 43 ανθρώπων, δουλεύοντας σε μικρές ομάδες, κατέληγε στα εξής[5]:

> *«Αυτό που έχουμε ξεκινήσει είναι μεγαλεπήβολο και θα χρειαστούμε χρόνο. Δεν θα εξαντληθεί την ερχόμενη χρονιά καθώς τώρα βάζουμε ένα λιθαράκι πολύ σημαντικό για να καταφέρουμε να έχουμε μία εναλλακτική αφήγηση και να δομήσουμε μία άλλη γλώσσα για το πώς θα ορίζουμε το «διαφορετικό», τις «παθολογίες» και τα «συμπτώματα». Όλο τούτο με προσπάθεια να συντάξουμε εκ νέου ένα επιστημολογικό λεξικό, ένα άλλο λεξικό που να σημαίνει κάτι άλλο με νόημα. Τι νόημα έχει η παθολογία; Τι νόημα έχει η υγεία; Τα ερωτήματα αυτά προκύπτουν ως ανάγκη μέσα από τη δουλειά μας και από τη δυσφορία που μας προκαλούν οι ταμπέλες για την εύρεση ενός άλλου μεθοδολογικά έγκυρου μονοπατιού. Στο ΑΚΜΑ δίνεται αυτή η οπτική. Έχουμε ανάγκη να συζητάμε για την "ψυχοπαθολογία" όχι μέσα από συμπτώματα αλλά μέσα από ιστορίες, εμπειρίες, μέσα από τις τέχνες, να παίρνουμε δύναμη και να μη φοβόμαστε να προσεγγίσουμε τον άλλον ανθρώπινα. Αναλογιζόμαστε ότι χάνουμε πολλά αποφεύγοντας να δουλέψουμε μαζί με ανθρώπους που έχουν "ψυχοπαθολογία". Μας αρέσει που εμπεριέχεται το κοινωνικό και ταξικό κομμάτι και μας αρέσει που δεν μένουμε στην διάγνωση. Αυτό που φτιάχνουμε έχει μέσα το ανθρώπινο κομμάτι και την ψυχοκοινωνική οπτική και έτσι μαθαίνουμε να στεκόμαστε στον άλλον άνθρωπο με λιγότερο φόβο, με σεβασμό, να τον συντροφεύουμε*

[5] Όπου αναφέρονται οι «σημειώσεις σεμιναρίου», καθρεφτίζεται το κεντρικό θέμα που εκφράζει η ομάδα, μέσα από την αλληλουχία μηνυμάτων που φέρνουν οι μικρές ομάδες τη συγκεκριμένη μέρα. Η αυθόρμητη αλληλουχία των μηνυμάτων των μικρών ομάδων εκφράζει καλύτερα την ολομέλεια. Η έμφαση δίνεται στη σύνδεση των υποομάδων της ολομέλειας και μέσα από αυτήν αναδεικνύεται ένα άλλο επίπεδο κατανόησης και ανήκειν. (Πολέμη-Τοδούλου Μ., 2012: 24-25, Polemi-Todoulou, M. (2018).)

και να τον ακούμε σε αυτό που έχει να πει. Έχουμε ανάγκη να συνδεόμαστε μεταξύ μας, γιατί μέσα από την οικειότητα που αναπτύσσουμε δημιουργούμε ασφάλεια και τώρα πια ακόμα και η έννοια της ψυχοπαθολογίας δε φαίνεται τόσο άγρια και εύθραυστη. Σε αυτό το σεμινάριο νιώθω σαν να έβγαλα τα γάντια. Επιπλέον αναλογιζόμαστε τι συμβαίνει σε σχέση με τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα και ελπίζουμε εμείς οι ίδιοι να καταφέρουμε να διαμορφώσουμε ένα δίκτυο ανθρώπων που ίσως κάποια μέρα θα μπορούσαμε να δουλεύουμε και διαφορετικά».

(Σημειώσεις Σεμιναρίου, 2021α).

- Συχνά, όταν ο κ. Πέτρος έβλεπε ανυπομονησία, έλεγε αυτή την ιστορία με το λουλούδι που το βλέπεις να μεγαλώνει, να στέκεται μικρό και όμορφο και να υπόσχεται κάτι ακόμα πιο όμορφο. Κι έτσι όπως σε έκανε να το βλέπεις μπροστά σου, να νιώθεις την ανυπομονησία να το δεις να μεγαλώνει, μπορεί να σε ρώταγε αν *«το λουλούδι θα μεγαλώσει πιο γρήγορα αν το τραβήξεις με μια τανάλια».*

- Το λες και μοιάζει στην κουβέντα μας να ήρθε και ο κ. Πέτρος και θυμάμαι, τώρα που κάπως μιλάμε για τον χρόνο και τον καιρό, κάτι που είχα ακούσει στην Τεργέστη, προφανώς στο πνεύμα της δουλειάς του Franco Basaglia, που μου έκανε εντύπωση. Το ξανασυνάντησα αρκετά χρόνια αργότερα (Πρωτοβουλία Ψ, 2022): *«Η δουλειά μας είναι όπως η δουλειά του αγρότη, σπορά και αναμονή. Στη διάρκεια της αναμονής γίνονται όλα τα κατάλληλα γεγονότα, όλες οι κατάλληλες ενέργειες, που ακολουθούν τη σπορά, με τον κίνδυνο να συμβεί ακόμα και μια καταιγίδα. Ο αγρότης, όμως, συνεχίζει τη δουλειά του ακόμα και όταν η καταιγίδα και το χαλάζι έχουν καταστρέψει τα πάντα».*

- Χρειαζόμαστε αυτό το κράτημα, καθώς έτσι θα ωριμάσει και η κατανόησή μας για όλα αυτά που το σεμινάριο πραγματεύεται, για όλες αυτές τις καταστάσεις που θα μπορούσε κανείς να τις ονοματίσει, με τον πιο φιλικό προς το πρόσωπο, όρο *«ακραίες ή τροποποιημένες καταστάσεις συνείδησης»*, (Mindell, 1988, 2013) για την ανθρώπινη κατάσταση, που σε κάποιες στιγμές βιώνεται με κατακλυσμιαία συναισθήματα, με ζοφερές σκέψεις, που αμφισβητούν τα οντολογικά μας όρια και τις κοινωνικές συμβάσεις.

- Μια τέτοια στάση ζωής θα μας βοηθήσει να προχωρήσουμε και στη ζωή μας. Υπάρχουν δύσκολα ερωτήματα που μας έχουν απασχολήσει και θα μας απασχολήσουν. Πώς μπορούμε να πάμε «πέρα από» μια πρακτική που αποτελεί την «κανονικότητα» της κυρίαρχης ψυχιατρικής η οποία, στη λεγόμενη «θεραπευτική» της προσέγγιση, δεν βλέπει υποκείμενα αλλά αντικείμενα - συμπτώματα και διαγνώσεις; Πώς να κινηθείς όταν στην όλη λειτουργία της δεν ενδιαφέρεται παρά, πρωτίστως, *«για την επάρκεια και*

τη σωστή και αποτελεσματική λειτουργία του μηχανισμού;» (Πρωτοβουλία Ψ, 2022).

- Εδώ ίσως μας βοηθήσουν και οι μεταφορές, αυτές που τόσο άρεσαν στον κύριο Πέτρο, όπως άρεσαν και στον Gregory Bateson, που αναγνώριζε, όπως κι εκείνος, τον κίνδυνο που κουβαλάνε (Ray, 2007), *«ειδικά όταν πραγματεύονται θέματα που αφορούν τη δύναμη και την εξουσία...»*

Από την πρώτη μας συνάντηση για την προετοιμασία του σεμιναρίου, όταν γυρίσαμε να ζητήσουμε βοήθεια από την αναστοχαστική ομάδα αλλά κι έπειτα, κάθε φορά που καλούμασταν να απαντήσουμε στο «γιατί» στήνουμε αυτή την εκπαίδευση για την κοινότητα του ΑΚΜΑ, οι απαντήσεις μας περιλάμβαναν ένα αφήγημα που ξεκινούσε από τη σύλληψη της ιδέας, την (ανεπίσημη) κατάθεση της πρότασης, τις ζυμώσεις και στο τέλος συνήθως, κάθε φορά, έμπαινε το θέμα της ενηλικίωσής μας μέσα στην κοινότητα του ΑΚΜΑ. Η γενιά μας είναι η πρώτη μάλλον γενιά θεραπευτ(ρι)ών που συναντήθηκαν, και συνδέθηκαν με το ΑΚΜΑ μετά τον θάνατο των Βασιλείου. Νιώθουμε ότι αυτή η συγκυρία μπορεί να μην έχει μόνο κόστος και απώλειες αλλά και μια απελευθέρωση: μια σύνδεση πέρα από πρόσωπα και σύνταξη με το νόημα και τις ιδέες που δημιούργησαν τα πρόσωπα. Το μεγάλωμά μας είχε χαρακτηριστικά μιας πορείας με συγκινητικές ομοιότητες με αυτή των παιδιών μέσα στην οικογένεια καταγωγής: αποδοχή, θαυμασμός, εξιδανίκευση και έπειτα αμφισβήτηση στη διάρκεια ενός διαρκούς αγώνα για μια πολυεπίπεδη επίγνωση εαυτού και κόσμου. Προοδευτικά συμφιλιωθήκαμε με την ανεπάρκεια και αναδύθηκε μια νέα εκτίμηση.

- Κάπου εκεί, πιστεύω, αναδύθηκε μέσα μας και η ιδέα του σεμιναρίου μας. Δεν ήμασταν πια εφηβάκια να γκρινιάζουμε για το τι άλλο θα θέλαμε από το ΑΚΜΑ και δεν μπορούσε να μας προσφέρει... Μπορούσαμε πια αυτό που θέλαμε να το προτείνουμε και να το κάνουμε. Ο Πέτρος το πίστεψε και μας πίστεψε. Μας έκανε αυτό το δώρο της εμπιστοσύνης πάνω στις ιδέες και στις δυνατότητες που γεννούσε αυτή. Άρα, όταν με ακούς να σου λέω ότι οι «Μετακινήσεις» σηματοδοτούν μια ενηλικίωση, ίσως μπορείς να δεις πως όντως έχουν έναν τέτοιο χαρακτήρα σε ένα προσωπικό επίπεδο για εμάς σχεδόν αναλογικό.

- Υπάρχουν φορές, κάποια βράδια που ξαγρυπνώ, που φαντάζομαι ότι μια μέρα θα χρειαστεί στο μέλλον να απαντήσουμε στα ενήλικα παιδιά μας που θα μας ρωτήσουν γιατί τόσος κόπος για το ΑΚΜΑ, για τις «Μετακινήσεις», για τη δουλειά μας. Αν δεν είναι απαντημένο το ερώτημα αυτό μέσα μας κάθε στιγμή, και μάλιστα επικαιροποιημένο, μπορεί να τα απογοητεύσουμε και δεν θέλω να απογοητευτούν. Λέω δηλαδή ότι το Νόημα χρειάζεται να διατρέχει πολλά επίπεδα και να μπορεί να διατρέχει ακόμα και τον χρόνο και να συνδιαλέγεται με τα ενήλικα παιδιά μας. Δεν λέω ότι χρειάζεται να απαντά απαραίτητα. Μιλάω για δυνατότητα συνδιάλεξης [ή συνομιλίας ή ανταλλαγής].

- Μιλάς για συνδιάλεξη και μου έρχονται φράσεις όπως «ο μεγάλος διαλογικός» (Χαραλαμπάκη, 2017) ή *«ο διάλογος ως μια πράξη αγάπης»* (Seikkula J. & Trimble D., 2009) και θυμάμαι πως για πρώτη φορά συνάντησα τον κ. Πέτρο στο Δαφνί, το 2011, μάλλον σε μια ημερίδα με ομιλητές τους J. Seikkula, J. Shotter και P. Rober[6].

- Ναι, εκεί, δεν είχε ρωτηθεί ο Rober πότε ξεκινάς να μιλάς σε ένα υιοθετημένο παιδί για την υιοθεσία του; Κι αυτός απάντησε *«μα, φυσικά, πριν το υιοθετήσεις».* Γεννιόμαστε σε δίκτυα διαλόγου, μεγαλώνουμε μέσα στη συνδιάλεξη. Μόλις γεννήθηκε ο γιος μου. Είναι, δεν είναι 20 ημερών. Νιώθω ότι γεννήθηκε εν μέσω διαλόγων και, άρα, μέσα και σε αυτή τη διαλογική διεργασία. Γεννιόμαστε μέσα σε διαλογικότητα.

- Τελικά νομίζω πως, αν κάτι θα ήθελα να πετύχω, αυτό θα ήταν να γίνω αυτός ο πολυκαλλιεργητής που έλεγε ο κ. Πέτρος, να μπορώ να ανοίγομαι σε πολλά και διαφορετικά πεδία, γνωστικά και μη, στις τέχνες και στη λογοτεχνία και να δημιουργώ συνδέσεις. Τότε ο κόπος μειώνεται και η είσοδος σε ένα σεμινάριο και η προετοιμασία του γίνονται πιο ελεύθερα ως συνέχεια μιας χορογραφίας, κάθε φορά, σε κάθε πλαίσιο.

- Σου θυμίζω τι μας είπε η ομάδα σε μια από τις πρώτες συναντήσεις μας:

  "Ίσως ο Αριστοφάνης στις Βάκχες να είχε δίκιο και όντως η τρέλα να είναι η μοίρα όποιου δεν αποδέχεται και τη διονυσιακή πλευρά του ανθρώπου. Πλαθόμαστε μέσα στην αμφισημία ενός τόπου με τα ήθη και τα έθιμά του, την κουλτούρα και μαθαίνουμε να έχουμε την καρδιά μας ανοιχτή και τα μάτια μας ανοιχτά, να μη βιαζόμαστε στην εξαγωγή συμπερασμάτων (κι αν μπορούμε να μη βγάζουμε καν) και να ακούμε."

  (Σημειώσεις Σεμιναρίου, 2021β).

- Αχ αυτή η διονυσιακή πλευρά της ζωής… Να δεις, πώς το έλεγε η Maggie Nelson, (2020) σε αυτό το βιβλιαράκι που μου χάρισες; «Σοδομιτική μητέρα», το έλεγε. Μιλούσε, έτσι όπως το κατάλαβα, για το σχεδόν χρέος μας να συνταχθούμε με αυτή τη διονυσιακή πλευρά της ζωής. Πώς αλλιώς θα μεγαλώσει κανείς παιδιά, αν δεν απολαμβάνει τη διαδρομή; Αν το Νόημα δεν διαχέεται και δεν περιλαμβάνει τις απολαύσεις της ζωής; Πώς είναι να μεγαλώνει ένα παιδί και να κουβαλά στις πλάτες του όλο το νόημα της ύπαρξης του γονιού του; Άρα το ερώτημα τώρα θα μπορούσε να διαμορφωθεί ως εξής: Εμείς οι δυο τι απολαμβάνουμε σε σχέση με αυτό το σεμινάριο; Ίσως απαντώντας αυτό το ερώτημα να αναδυθεί και το νόημα.

[6] Μάλλον πρόκειται για την Ημερίδα με θέμα: «Άτομο και Σύστημα: Κοινωνικές Παράμετροι και Κλινικές Εκφράσεις. Η Ψυχοθεραπευτική Προσέγγιση του Ανοιχτού Διαλόγου» με ομιλητές τους J. Seikkula, J. Shotter και P. Rober, Αθήνα, 16 Δεκεμβρίου 2011.

- Όσο μιλάγαμε για απόλαυση και νόημα, ήρθε η βία καταπάνω μας… Εμείς επιβιώσαμε με τον τρόπο που ξέρουμε. Με σύνδεση, με αγάπη, με αλληλεγγύη και συντροφικότητα. Πάω να πω ότι η βία μάς τσάκισε με το πέρασμά της... Δεν θα το πω… Δεν θα το πω, γιατί δεν μπορώ να παραβλέψω όλες τις αγκαλιές μας, τις απαλές φωνές στην άλλη άκρη του τηλεφώνου, για την αγάπη, το δίκτυο που ξεπερνά τη συνεργασία και γίνεται δίχτυ ανθρωπιάς. Γι' αυτό κι ανακουφίζει το «έχεις δίκιο» που έχω ακούσει τον κύριο Πέτρο τόσες φορές να το λέει στους ανθρώπους. Πόσο ανάγκη έχουμε οι άνθρωποι να μας πει κάποιος «δίκιο έχεις»! Θα είμαι καλά μετά, μέχρι που δεν θα είμαι γιατί έτσι είναι η ζωή (το λέω με αποδοχή και ανοιχτή καρδιά και όχι με σκυμμένο κεφάλι). Κάπως έτσι «ανθρωπεύεις».
- Κάποια στιγμή όταν ξεκίνησα αυτή τη δουλειά ήρθα αντιμέτωπη με μια πολύ σκληρή και τολμώ να πω βίαιη για εμένα αλήθεια: «δεν θα τους σώσεις όλους». Αυτή η αλήθεια είχε έρθει τότε να με συνθλίψει και όποιος καθόταν δίπλα μου ένιωθε το βάρος να τον πλακώνει:

    «Συμφιλίωση»: θα βοηθήσω όσο περισσότερο μπορώ και αντέχω.

    «Ιεράρχηση».

    «Όρια».

    «Προτεραιότητες».

    «Όχι παραπάνω από αυτό που μπορώ».

Αναρωτιόμαστε τώρα αν τελικά το σεμινάριο ήρθε για να διευρύνει αυτή τη βοήθεια. Αν το σεμινάριο ήρθε για να αξιοποιήσει αυτή τη γεωμετρική αύξηση της βοήθειας για τον Άνθρωπο: αν βοηθηθούμε μεταξύ μας οι επαγγελματίες, ο καθένας και η καθεμιά μας θα φροντίσει καλύτερα τους ανθρώπους με τους οποίους δουλεύει και κάπως θα έχουμε συμβάλει σε αυτή τη βοήθεια. Ακούγεται παράξενο αυτό το κίνητρο και ίσως λίγο εγωιστικά αλτρουιστικό, αλλά είναι αλήθεια. Εκεί έχουμε βρει ένα σημαντικό νόημα… Εκεί μέσα υπάρχει και απόλαυση και ησυχία και δημιουργία. Μα το πιο σημαντικό είναι ότι είμαστε μαζί.

Συζητώντας με τον κ. Πέτρο

Μοιάζει πως με τα παραπάνω το ερώτημα «πώς ξεκίνησε αυτό το σεμινάριο» να απαντιέται εν μέρει. Όμως η πρώτη συνάντηση με τον Πέτρο Πολυχρόνη έδειξε πως οδηγός θα ήταν η διεργασία. Δύο χρόνια μετά και κοιτώντας πάλι τις σημειώσεις από εκείνη τη συνάντηση διαπιστώνουμε πως σε κανένα σημείο δεν μιλήσαμε, τουλάχιστον τότε, για «ψυχοπαθολογία». Μιλήσαμε όμως κάποια στιγμή για τον Jakko Seikkula που με τον David Trimble (2009) και τον *«διάλογο ως μια πράξη αγάπης»* κι έτσι εμείς αργότερα αξιοποιήσαμε τη δουλειά των

Φιλανδών συζητώντας για *«ανοικτούς διαλόγους με ψυχωτικούς ασθενείς και τις οικογένειές τους»* (Seikkula, S. Alakare, B. 2008).

Η συζήτηση εκείνη, περίπου μιάμισης ώρας, πήγε παντού. Τα κοινωνικά συστήματα - κι ένα τέτοιο σύστημα είναι και το σεμινάριό μας - παράγονται μέσα από επικοινωνία κι η θέαση αυτή μοιάζει να βιώθηκε σε εκείνη τη συνάντηση. Εμείς θέλαμε απαντήσεις κι εκείνος κορφολογούσε την κουβέντα λες κι ήταν ντάλια θυμίζοντάς μας τους Ινδιάνους Μικμάκ του Ανατολικού Καναδά και της Νέας Αγγλίας, για τους οποίους η σημαντικότερη ενασχόληση είναι να κόβεις βόλτες στην κοινότητα και να κουτσομπολεύεις. Φυσικά το περιεχόμενο είναι λιγότερο σημαντικό από το άτομο και τη διεργασία.

Αυτή η στάση είναι που μας βοηθάει να αντέξουμε κάπως τους οριακούς κύκλους, που κι αυτοί ήρθαν σ' εκείνη την κουβέντα, κύκλους που μπορεί, για παράδειγμα, να δει κανείς σε ένα κλειστό οικογενειακό σύστημα όπου τα συναισθήματα ενοχής των γονιών ενισχύουν τον αλκοολισμό του γιου τους αντί να τον διορθώνουν. Κάθε προσπάθεια να *«τον βγάλουν από τον βούρκο»* καταλήγει αυτός να βυθίζεται πιο βαθιά. Μήπως και το να περιμένεις από το πρόσωπο κύρους έτοιμες λύσεις κι απαντήσεις δεν είναι κι αυτό μια μορφή εθισμού; Τα μοτίβα κακοποίησης αποτελούν παραδείγματα οριακών κύκλων όπου το άτομο μπαίνει ξανά και ξανά σε κακοποιητικές σχέσεις και κάθε φορά η προσδοκία είναι ότι τώρα τα πράγματα θα είναι διαφορετικά. Οι οριακοί κύκλοι μάς κάνουν να νιώθουμε εξαιρετικά αδύναμοι, καθώς αντιστέκονται σθεναρά στην επιθυμία μας για αλλαγή. Η προσπάθειά μας να ελέγξουμε ή να υπερνικήσουμε συστήματα που κυριαρχούνται από οριακούς κύκλους, καταλήγει τις περισσότερες φορές να τα ισχυροποιήσει (Peat & Briggs, 1999).

Οι Θεωρίες του Χάους αποτέλεσαν ίσως την αφετηρία εκείνης της συζήτησης, κι ίσως εξακολουθούν να αποτελούν ένα μέσο για να μιλήσει κανείς για την ακραία ανθρώπινη δυσφορία που πασχίζει να φέρει αλλαγή σε προσωπικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο. Χρειάζεται να ανατρέχουμε σε όλα τα επίπεδα, για να πλησιάσουμε κάπως μια στοιχειώδη κατανόηση. Μιλήσαμε για σκεδαστικές δομές (dissipative structures), μέσα σε μηχανιστικά υπερσυστήματα αναζητώντας νησίδες αυτο-οργάνωσης, νησίδες που ίσως κάνουν τη διαφορά που θα κάνει τη διαφορά. Ο κ. Πέτρος, όπως εξομολογείται σε μια συζήτηση με τον Αλέξη Μπράιλα (2017), έβλεπε σε τέτοιες αυτοοργανωμένες νησίδες τη δυνατότητα για σημαντικές κοινωνικές αλλαγές προς όφελος του ανθρώπου, αρκεί αυτές να βρίσκονται μέσα σε δίκτυα.

Μήπως μιλώντας τότε για σκεδαστικές δομές έχουμε μπροστά μας την πρόκληση να δούμε κι αυτή ακόμα την τρέλα ως μια «φυσική θερμοδυναμική οντότητα που εμφανίζεται, όταν ένα σύστημα βρίσκεται μακράν της ισορροπίας» και άρα «έχει την ικανότητα εξελικτικής συμπεριφοράς»; Θα μπορούσε κανείς να δει στην παράνοια, στην εμπειρία των φωνών ή στα συναισθηματικά ξεσπάσματα δομές σκέδασης που διαχέουν την παραγόμενη στο εσωτερικό τους αταξία προς το

εξωτερικό τους περιβάλλον με στόχο την αυτοοργάνωση, την ανάπτυξη και την εξέλιξη της ζωής; Τα έμβια όντα από την οπτική της φυσικής είναι δομές σκέδασης. Μια επαναλαμβανόμενη κακοποίηση, η αδυναμία υπέρβασης μιας διαρκούς αντίφασης μπορεί ίσως να θεωρηθούν ως μια μορφή εισαγωγής ενέργειας από το περιβάλλον που αυξάνει την εσωτερική δομική και λειτουργική οργάνωση συγκροτώντας ένα μοτίβο, μια φωνή, μια συγκροτημένη πεποίθηση που όσο παράξενη κι αν ακούγεται έχει τελικά ένα νόημα. Για παράδειγμα, μια έρευνα στον γενικό πληθυσμό στο Ελ Πάσο του Τέξας και παραπλήσια, στη Χουάρες του Μεξικού έδειξε ότι οι άνθρωποι με τις πιο παρανοϊκές πεποιθήσεις έτειναν να είναι Μεξικανές γυναίκες της εργατικής τάξης, ειδικότερα εκείνες που βρίσκονταν σε κοινωνικές θέσεις που χαρακτηρίζονταν από αδυναμία, απειλή, θυματοποίηση και εκμετάλλευση. Και πάλι, αυτό δεν προκαλεί έκπληξη. Όταν δεν έχεις πλήρη έλεγχο της ζωής σου - όταν, για παράδειγμα, θα ήταν δυνατόν ανά πάσα στιγμή να απολυθείς από την ελάχιστα αμειβόμενη εργασία σου - με μια πολύ πραγματική έννοια άλλοι έχουν τον έλεγχο της ζωής σου, και αυτό μπορεί να σου γίνεται αισθητό σαν να σε διώκουν. (Harper, D. 2011. σ:59).

Μιλήσαμε τότε αρκετή ώρα για δίκτυα. Ας δούμε πώς συνοψίζει η ολομέλεια του σεμιναρίου τη συζήτηση πάνω στην ακραία χαρά και την ακραία λύπη, λίγες μόλις μέρες μετά τον θάνατο του κ. Πέτρου:

> *“Λύπη vs Χαρά: 1-0”. Τι συμβαίνει; Η λύπη γράφει πιο πολύ; Ψάχνεις και διαπιστώνεις πως μαζί πάνε κι ένα σωρό ακόμα συναισθηματικές ποιότητες. Αναζητάς μια αίσθηση ανήκειν... αγαπάω και αγαπιέμαι... Και στα δυο άκρα βλέπεις τις σχέσεις με τον κόσμο, μεταβάσεις, και στη συνέχεια μια βαθύτερη σύνδεση υπαρξιακή. Τα όρια του εαυτού διακυβεύονται. Χάνεις την ασφάλειά σου. Κάποιες φορές είναι να σαν να φέρνει και μια αίσθηση μεγαλώματος και ενηλικίωσης. Το δίκτυο σου δίνει ασφάλεια για να μιλήσεις για τις “ακραίες εμπειρίες” περνώντας και σε πιο “ποιοτικές” και αναλογικές περιγραφές. Τελικά, όπως λέει κι ο Χαλίλ Γκιμπράν, ίσως “Η χαρά μας είναι η λύπη μας χωρίς μάσκα”. Ναι, μιλήσαμε και για το DSM για τις διαγνώσεις κ.ο.κ., αλλά τι θα ήταν η συνάντηση, αν μέναμε μόνο εκεί ;*
>
> *(Σημειώσεις Σεμιναρίου, 2021γ).*

Μιλήσαμε επίσης για μορφογένεση και μορφόσταση. Ο κύριος Πέτρος, υποθέτουμε, θα έλεγε πως, όταν η ομάδα μίλησε για τις «μικρές αλλαγές που συντελούνται», θα έβλεπε μια μορφογενετική διεργασία, αυτή που πάντα έλεγε ότι είναι απαραίτητη να γίνει μέσα μας για να περάσει και στον άλλο. Είπε η ομάδα, όταν μιλήσαμε για ανάρρωση: *«Το συναίσθημά μας αλλάζει και μετατοπιζόμαστε από τον φόβο. Αυτό που μας προσφέρει το σεμινάριο είναι η αλλαγή και η μετακίνησή μας, η αλλαγή της ματιάς και αυτό είναι πολύτιμο, γιατί συντελεί στο να εστιάζουμε στον άνθρωπο και σε αυτό που πραγματικά μας λέει. Αυτό που αλλάζει είναι το συναίσθημά μας. Βλέπουμε και την ψυχοπαθολογία ως μία διεργασία.» (Σημειώσεις Σεμιναρίου, 2021γ).*

Μιλήσαμε τότε για πολλά ακόμα, για τον Bergson και τον χρόνο, για τις συναντήσεις των Βρυξελλών, για τον Von Foerster που αγαπούσε και που μας θυμίζει *«να δρούμε με έναν οικολογικά έγκυρο τρόπο που θα αυξάνει τις δυνατότητες.»* Μιλήσαμε για τους Βασιλείου και πως *«η μάθηση δεν είναι μεταφορά πληροφορίας αλλά αποτελεί μια σχεσιακή συναισθηματική και διαλογική διεργασία που περιλαμβάνει, κατ' ανάγκην, την προσωπική ευθύνη»* (ΑΚΜΑ, 2019). Διαφωνήσαμε για τις πολιτικές γύρω από τον κορονοϊό και συμφωνήσαμε πως «το μεγαλύτερο πρόβλημα στον κόσμο είναι αποτέλεσμα της διαφοράς ανάμεσα στο πώς δουλεύει η φύση και στο πώς ο άνθρωπος σκέφτεται». Κάπως έτσι ίσως θα το έβλεπε και ο Bateson, όταν μας καλεί να μετακινούμαστε *«από τη βιολογία στην ανθρωπολογία και στα συστήματα των ιδεών, στην παθολογία των συστημάτων ιδεών κι από εκεί σε συστήματα ιδεών για το πώς οι άνθρωποι προσπαθούμε να ζούμε μαζί και σε αυτό το «μαζί» συμπεριλαμβάνονται τα φυτά, τα ζώα, εσύ κι εγώ»* (G. Bateson speaking in 1976, quoted in N. Bateson 2011).

Μιλήσαμε για Bateson και κάπως έτσι, συνειρμικά σχεδόν, όταν η κουβέντα ήρθε στο άνοιγμα, αποφασίσαμε μαζί με την Αλεξάνδρα Βασιλείου, που έτσι κι αλλιώς πάντα την νιώθαμε δίπλα μας, να καλέσουμε και τον Δημήτρη Φιλοκώστα, να ανοιχτούμε μαζί του στους μετάλογους, και να μιλήσουμε για "αυτές τις άκρως υπαρκτές διαταραχές...":

- Τι είναι η ΔΕΠ-Υ;
- Η ΔΕΠ-Υ είναι μια εξηγητική αρχή. Ένας τρόπος για να εξηγούμε κάποια πράγματα.
- Ναι, αλλά ποια πράγματα εξηγεί;
- Τα πάντα. Ή, σχεδόν τα πάντα. Ό,τι θέλεις εσύ να εξηγεί.
- Αυτό δεν γίνεται. Δεν εξηγεί ας πούμε τη βαρύτητα.
- Είναι επειδή κανένας μέχρι σήμερα δεν αποφάσισε να εξηγήσει τη βαρύτητα μέσα από την ταυτολογία των ψυχιατρικών διαγνώσεων.

  (Φιλοκώστας, 2011).

Είπαμε πολλά σε εκείνη τη συνάντηση. Μιλήσαμε μέχρι και για τη συνάντηση του Walter Benjamin με τον Gilles Deleuze για τον κινηματογράφο. Τι στο καλό! Γιατί άραγε; Ίσως γιατί, όπως αναφέρουν και οι Ε. Τατλά και Γ. Ράπτη (2011) στο άρθρο που μας έστειλε ο κ. Πέτρος, ο Benjamin *«ήταν πεπεισμένος τουλάχιστον για ένα πράγμα: εκείνο που χρειαζόταν ήταν η οπτική και όχι η γραμμική λογική»* και, συνεχίζει, *«η μέθοδος του μοντάζ ήταν να δημιουργήσει με το έργο αυτό κειμενικές κατασκευές που θα είχαν τη δύναμη να αφυπνίσουν τις πολιτικές συνειδήσεις των σημερινών αναγνωστών».* Μήπως κάτι αντίστοιχο επιχειρούμε κι εμείς εδώ να κάνουμε;

Υποθέτουμε ότι ο κύριος Πέτρος θα απολάμβανε τον Γουές Άντερσον. Στο κλείσιμο της φετινής χρονιάς είδαμε την *Οικογένεια Τενενμπάουμ*! Άραγε την είχε δει; Τουλάχιστον η ταινία κουβαλάει το πάθος του για την οικογένεια και την οικογενειακή θεραπεία. Ήταν όλα εκεί: χάος, αυτορρύθμιση, αυτοποίηση, δομές σκέδασης (dissipative structures) και καταστάσεις μακράν της ισορροπίας, συμπλοκότητα (ναι, κι εμείς το προτιμούμε από τον όρο πολυπλοκότητα) με μια γλώσσα ανθρώπινη για θέματα δύσκολα, γιατί ξέρουμε πως η γλώσσα της «ψυχοπαθολογίας» κατασκευάζει κοινωνικές διακρίσεις και δημιουργεί στίγμα (ενδεικτικά: Kyaale, 2013; Lebowitz, 2014; Lebowitz & Appelbaum, 2019).

Είναι κι άλλα που συζητήσαμε, θέματα που ίσως μας ζόρισαν, καθώς δεν έχουμε μάθει να συζητάμε. Πώς να μιλήσεις για το αν και η (ταξική) «διαφορά κάνει τη διαφορά»; Πώς να μιλήσεις για τις νέες μορφές οικογένειας, για τη μετακίνηση από μια ματιά που θα ανοίγεται στην ποικιλομορφία, σε μια «θέση που ευνοεί την συμπεριληπτικότητα;» Όμως, όπου ζοριστήκαμε, ίσως βοηθούσαν κάποιες κοινές «αρχές του ζην» που θα έλεγε κι η Μίνα Τοδούλου. Να, σαν εκείνη τη φρασούλα που κρατήσαμε από τα άρθρα του Βασιλείου που μας είχε στείλει ο Πολυχρόνης: *«Άμα άνθρωπος, άμα και ομάς».*

Κι έτσι από τις δεκαπέντε συναντήσεις μας «πέρασε» κι ο Karl Tomm, που βλέπει τον εαυτό να αποτελείται από μια εσωτερικευμένη κοινότητα και από τις αλληλεπιδράσεις των μελών αυτής της κοινότητας (στο Carr, A., 2000). Πού άραγε υπάρχει αυτός ο εαυτός; Ίσως ο υποκειμενικός εαυτός να αναδύεται στις μοναδικές αντανακλάσεις που λαμβάνουν χώρα στο σταυροδρόμι της αλληλεπίδρασης μιας συγκεκριμένης «σωματικότητας» και μιας ατομικότητας (personhood). Τελικά, δεν είμαστε αυτό που πιστεύουμε ότι είμαστε. Οι ενέργειες και οι εμπειρίες συνδέονται, αλλά δεν έχουν ιδιοκτήτη. Δεν υπάρχει κάτι βαθύτερο στο να είναι κανείς ένα πρόσωπο. Το μαγικό υφάδι του εγκεφάλου δεν χρειάζεται απαραίτητα μια υφάντρα (Brocks, Paul, 2008). Κι έτσι δημιουργούμε τη δική μας πραγματικότητα από απλά θραύσματα πληροφοριών και αυτό που "βλέπουμε" είναι μια αξιόπιστη – όχι όμως πάντοτε ακριβής – αναπαράσταση όσων υπάρχουν στον κόσμο. Η παραπάνω διαπίστωση μας έφερε απέναντι σε ένα σημαντικό μυστήριο. Πώς σχετίζονται οι παράλληλες περιγραφές του κόσμου: η περιγραφή σε «πρώτο πρόσωπο» και η περιγραφή σε “τρίτο πρόσωπο”; Σύμφωνα με τους Ινδούς μυστικιστές και σοφούς, ο διαχωρισμός του Εγώ και του μη Εγώ είναι μια ψευδαίσθηση (Ramachandran & Blakely, 2005: 265-266). Και τελικά τι είναι μια ψευδαίσθηση; Είδες που τελικά έχουμε πολλά να συζητήσουμε…

Από το χάος στην αναδυόμενη τάξη

Μέσα σε αυτή τη ρευστότητα κινηθήκαμε επιδιώκοντας πάντα να ρίξουμε άγκυρα και σε πιο «γειωμένα» ερωτήματα. Εξάλλου η αναστοχαστική ομάδα που δημιουργήθηκε από αγαπημένα πρόσωπα βοήθησε σε αυτό θέτοντας και πιο

συγκεκριμένα ερωτήματα επί της καθημερινής πρακτικής. Κάπως έτσι, κινούμενοι ανάμεσα στην αφαίρεση και το συγκεκριμένο, ανάμεσα σε μια προσωπική αγωνία και ενδιαφέρον και μια συλλογική αναζήτηση, διατυπώθηκε ένας πρώτος, αρχικός στόχος.

Ξεκινώντας λοιπόν τον Φεβρουάριο του 2021 λέγαμε πως ο όρος «ψυχοπαθολογία», όπως και όλες οι εννοιολογήσεις μας έχουν δυναμικό χαρακτήρα, αλλάζουν από καιρό σε καιρό και από τόπο σε τόπο και καθορίζονται από κοινωνικούς, πολιτισμικούς, πολιτικούς και άλλους παράγοντες. Η γλώσσα κατασκευάζει πραγματικότητες και ίσως χρειάζεται μια διαρκής επαγρύπνηση για τη δική μας μετάβαση στα πολλαπλά επίπεδα. Αν και ο στόχος δεν είναι η αναπαραγωγή της γλώσσας των ταξινομητικών συστημάτων, μας φάνηκε χρήσιμο να την πλησιάσουμε μιας και αποτελεί την κυρίαρχη μορφή αφήγησης, όχι όμως όσο χρήσιμη αποδείχτηκε η καλλιέργεια μιας προσωπικής ενημερότητας.

Τα ερωτήματα που προέκυψαν ποικίλλουν. Ως επαγγελματίας τι χρειάζεται να προσέχω; Ποια είναι τα όρια του ρόλου μου; Πού, πώς και πότε ζητάω βοήθεια; Πώς, πού και πότε παραπέμπω; Μήπως όσο υπάρχουν ψυχίατροι αυξάνονται και οι παραπομπές; Συνεργάζομαι μαζί τους και αν ναι, πώς; Ποιος είναι ο ρόλος των φαρμάκων; Πρόκειται για ερωτήματα που δεν μπορούν να απαντηθούν μονοδιάστατα καθώς εξαρτώνται από τα προσωπικά μας όρια και τα όρια του πλαισίου κάθε φορά αλλά και τη σχέση μας με το εκάστοτε πλαίσιο. Η εμπειρία μας δείχνει πως κάποιοι άνθρωποι τα καταφέρνουν καλύτερα σε συγκεκριμένες καταστάσεις και άλλες όχι. Από την άλλη, διαρκής αποδείχτηκε ο στόχος να δούμε τα όριά μας ως επαγγελματίες κάθε φορά, σε κάθε πλαίσιο καθώς και τα όρια μέσα στα οποία ασκείται ο ρόλος μας ως επαγγελματιών και πάντα σε συνάρτηση με το πλαίσιο στο οποίο βρισκόμαστε (ιδιωτικό ιατρείο, δίκτυο συνεργατών, ΑΚΜΑ, δημόσιος ή ιδιωτικός φορέας, κ.ο.κ.). Κι έτσι ο ορίζοντας ανοίγει και στο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο και άρα στις νομικές προεκτάσεις του. Τι μου επιτρέπεται και τι όχι είτε ρητά είτε άρρητα; Τι προκλήσεις και τι ζητήματα ανακύπτουν;

Σε ένα δεύτερο επίπεδο συζητάμε για τις μετακινήσεις (μας), όσο μπορούμε, πέρα από την κυρίαρχη αναγωγιστική, βιολογική αφήγηση, για μετακινήσεις από την Α στη Β κυβερνητική, αλλά και στην ιστορία της οικογενειακής θεραπείας και ευρύτερα της συστημικής σκέψης, για τη μετακίνηση από την παθολογικοποίηση και ιατρικοποίηση κάποιων καταστάσεων της ανθρώπινης ύπαρξης, για μετακινήσεις στον τρόπο που μιλάμε αλλά και στον τρόπο που μιλάμε για όσα μιλάμε (ή επιλέγουμε να μη μιλήσουμε).

Κι έτσι ο πρώτος κύκλος μάς έδωσε τον στόχο για τη συνέχεια του σεμιναρίου. Για εμάς, λοιπόν, συνολικά μοιάζει να υπάρχει μια ανάγκη για μετακίνηση σε μια διαπολιτισμική ματιά, με ανοικτή ματιά στον κόσμο, με σεβασμό στην ανθρώπινη ποικιλομορφία φυλής, φύλου, σεξουαλικότητας, καταγωγής, χρώματος κ.ο.κ., για τη δημιουργία κάθε φορά ενός πλαισίου (με τρυφερότητα, οριοθέτηση,

ανοικτότητα και σεβασμό στον άνθρωπο (και το κάθε φορά πλαίσιο καταγωγής του), ώστε να μπορέσουμε να μιλήσουμε για *«αυτά που συνήθως δεν μιλάμε»*, για τα «δύσκολά» μας που έχουν ευρύτερες κοινωνικές προεκτάσεις διατηρώντας διαρκώς μια πολυεπίπεδη διαλεκτική προσέγγιση που δεν παθολογικοποιεί αλλά και δεν ξεχνά πως μέσα στα πλαίσια που δουλεύουμε υπάρχει μια διαρκής συζήτηση περί «(ψυχο)παθολογίας», την οποία οφείλουμε να λαμβάνουμε υπόψη μας. Κύρια θέματα που αναδεικνύονται αφορούν τη βία, την αυτό- και ετερο-καταστροφικότητα (αυτοκτονικότητα, επιθετικότητα κ.ο.κ.), τις ακραίες συνειδησιακές καταστάσεις, την κατανόηση και συμπερίληψη με διαρκή αναρώτηση για τα όρια – τα προσωπικά, των σχέσεων, των ευρύτερων κοινωνικών πλαισίων και τη σημασία της γλώσσας. Επίσης χρειαζόμαστε να δουλέψουμε πάνω στη μετακίνησή μας από έναν καθηλωτικό φόβο σε έναν φόβο που διεγείρει την έρευνα και σε μια θέση αυξημένης ενημερότητας. Έχουμε ανάγκη για δίκτυο ώστε να συζητάμε, να *«λέμε τα δύσκολα»* και να *«δουλεύουμε διαφορετικά».* Χρειαζόμαστε νέες αναγνώσεις, να ακούσουμε νέες αφηγήσεις και να συμπεριλάβουμε στο άνοιγμα αυτό τη λογοτεχνία, την ποίηση, τον κινηματογράφο, το θέατρο, τις τέχνες. Κι όλα αυτά χρειάζεται να απλωθούν με συνύπαρξη ενός θεωρητικού μέρους που να περιλαμβάνει βιωματικές ασκήσεις, με βινιέτες, με προβολή αποσπάσματος από ταινίες, με παρουσιάσεις περιστατικών, συζήτηση, αναστοχασμούς, ερωτήματα προς διερεύνηση. Κι όλα αυτά με τη συνύπαρξη ενός μέρους «πιο γραμμικού» όπου θα γίνεται παρουσίαση βασικών εννοιών. Κι όλα αυτά σε μια ατμόσφαιρα συνεργατικής πρακτικής.

Υπάρχει μια ιστορία που λέει πως ο Τζέγκινς Χαν ήθελε να μαθαίνει τι συμβαίνει στα πέρατα της αυτοκρατορίας του γιατί, λέει, μόνο έτσι μπορούσε να καταλάβει τι συμβαίνει στην πρωτεύουσα, στο κέντρο της. Μήπως μια αντίστοιχη δουλειά δεν έχουμε να κάνουμε κι εμείς, αν θέλουμε να ξέρουμε το "κέντρο" μας; Η δική μας αυτοκρατορία είναι ο κόσμος μας και, για να παραφράσουμε τον ποιητή, κάποιοι (κι ίσως όλοι μας λίγο πολύ κάποια στιγμή) ταξιδεύουν στα άκρα του κόσμου και στέκονται για χάρη μας απέναντι στην άβυσσο. Για εμάς στέκονται. *«Ας τους ακούσουμε κι ας μάθουμε από αυτούς»*. Αλλά πρώτα ας ακούσουμε...

Ας ακούσουμε λοιπόν τα πιο «καυτά» ερωτήματα που γεννήθηκαν φέτος. Υποσχεθήκαμε ερωτήματα και όχι απαντήσεις και κάτι πετύχαμε: Πώς περνάει κανείς τη γραμμή και αν την περάσει, γυρνάει πίσω και πώς; Υπάρχει διαχωριστική γραμμή; Τι ακούμε και τι βλέπουμε; Βλέπουμε; Τι φτιάχνει η ματιά του άλλου; Μπορεί ακραίες συνειδησιακές καταστάσεις να αποτελούν καταφύγιο; Πού μπορεί να κολλάνε με τη δική μας αυτοβιογραφία; Μπορεί η «ψυχοπαθολογία» να είναι η μόνη επιλογή; Πού λογοδοτείς; Τελικά τι νόημα έχει η παθολογία και τι νόημα έχει η υγεία; Πώς εξελίσσεται η «ψυχοπαθολογία» σε σχέση και με αυτά που ζούμε; Τι είναι κατάθλιψη; Τι είναι η μελαγχολία; Τι είναι το burnout; Θεραπεύεται το τραύμα; Ακουμπάμε ή φοβόμαστε; Πώς περνάει η οικογένεια του πάσχοντος την καθημερινότητά της; Πού είναι το όριο (μου); Τι συμβαίνει με τους άλλους πολιτισμούς; Πώς η γλώσσα της «ψυχοπαθολογίας»

κατασκευάζει κοινωνικές διακρίσεις και δημιουργεί στίγμα; Μέχρι πού φτάνει κανείς δουλεύοντας με τον άνθρωπο; Μήπως η κούπα που δέχεται το κρασί σας δεν είναι η ίδια εκείνη κούπα που κάηκε στον φούρνο του αγγειοπλάστη; Και η φλογέρα που ησυχάζει το πνεύμα σας δεν είναι το ίδιο εκείνο ξύλο που τρυπήθηκε με μαχαίρια;

Κλείσιμο

Δεν είμαστε μόνο εκπαιδευτές/ριες. Είμαστε άνθρωποι που σε κάποιες φάσεις της ζωής μας βιώσαμε εμπειρίες που θα προτιμούσαμε να τις περιγράψουμε, με τον πιο φιλικό σε εμάς όρο, ως τροποποιημένες ή ενίοτε ακραίες καταστάσεις συνείδησης. Έχουμε στο κοντινό μας περιβάλλον ανθρώπους που αυτοκτόνησαν, που φλερτάρουν με τις εξαρτήσεις, που μπαινοβγαίνουν στα ψυχιατρεία, που κακοποιούνται συστηματικά και πολύ συχνά βιώνουν πολύ δύσκολες καταστάσεις. Ζούμε σε έναν κόσμο όπου η βία φετιχοποιείται, η ειδησεογραφία του μοχθηρού διεκδικεί χώρο στις αισθήσεις μας, οι οποίες με τη σειρά τους λαμβάνουν ερεθίσματα από ποικίλες κρίσεις. Εκπαιδευτήκαμε ως ψυχίατροι σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από τον στενό συνδυασμό ενός πολλαπλασιασμού των θεραπευτικών μέσων και νέων τεχνολογιών παρέμβασης, απεικόνισης και ταξινόμησης, όπου η ψυχιατρική έφτασε να αποκτήσει μια εξιδανικευμένη αντίληψη ουδετερότητας στις θεωρίες της. Εργαζόμαστε σε μια ατμόσφαιρα όπου οι επαγγελματίες ψυχικής υγείας τείνουν να αναλαμβάνουν έναν αναβαθμισμένο ρόλο στα δημόσια θέματα, συχνά σχολιάζοντας κάθε πτυχή της ανθρώπινης ύπαρξης και, όχι σπάνια χαράσσοντας πολιτικές επί αυτών. Αναγνωρίζουμε πως πολλά ερωτήματά μας κινδυνεύουν να συσκοτιστούν μέσα από αυτό που έχει ονομαστεί επιστημονική ή/και τεχνολογική ψυχολογία και ψυχιατρική, όπου προτεραιότητα δίνεται στις επεξηγήσεις μέσω αιτιοκρατικών επιστημονικών μοντέλων των διαταραγμένων υποκειμένων και όχι στο νόημα, και όπου το πλαίσιο απαλείφεται με αποτέλεσμα να παρέχονται απαντήσεις μέσω τεχνολογικών παρεμβάσεων βασισμένων σε (συχνά αμφίβολα) επιστημονικά δεδομένα.

Μέσα στο σκηνικό αυτό συχνά δυσφορούμε. Μερικά βράδια χάνουμε τον ύπνο μας. Όμως το ξενύχτι αυτό μάς είναι πολλαπλά χρήσιμο. Μας βοηθάει να διατηρήσουμε την κριτική μας στις έννοιες της ουδετερότητας, του αντικειμενισμού και του αποστασιοποιημένου επαγγελματισμού. Μας βοηθάει να κρατήσουμε αυτή τη βαθιά, εσωτερική αίσθηση ότι η εργασία μας, όπως λέει η Vicky Reynolds, έχει σημασία με «μη μετρήσιμα» αποτελέσματα (2011). Μας βοηθάει να αγαπάμε και να αντιμετωπίζουμε όσο πιο διαλεκτικά γίνεται τις δικές μας αντιφάσεις. Ίσως αυτή θα ήταν μια μορφή επαναστατικής αγάπης, που σύμφωνα με τον Freire, εξ ορισμού *«είναι χειραφέτηση και δημιουργία σε σχέση με περαιτέρω πράξεις αγάπης: δεν μπορεί να συνυπάρξει με καταχρήσεις εξουσίας»* (1970, σελ. 71). Όπου κι αν βρίσκονται οι καταπιεσμένοι, η πράξη της αγάπης

είναι δέσμευση στον σκοπό τους – τον σκοπό της απελευθέρωσης, της δικής μας απελευθέρωσης. Και αυτή η δέσμευση, επειδή είναι αγάπη, είναι κι αυτή διαλογική.

Για τούτη τη διαλογική δέσμευση σε ευχαριστούμε, Πέτρο Πολυχρόνη!

Ευχαριστίες

Θέλουμε να πούμε, επίσης, ένα ιδιαίτερο ευχαριστώ στην αναστοχαστική ομάδα που μας έδωσε την ώθηση και τα ερεθίσματα να ξεκινήσουμε και πιο συγκεκριμένα στους/στις: Ελένη Κοτσώνη, Αποστόλη Σαμπαζιώτη, Γιάννη Παναγόπουλο και Ανδρέα Χιόνη Κοντζιά (ως μέλη της αναστοχαστικής ομάδας) και στους/στις Ζωή Αβούρη, Μαρία Αλεξιάδου, Πέγκη Αρσενικού, Μιρέλα Βλατή, Δημήτρη Βουτυράκη, Θεμιστοκλή Γιαλελή, Θανάση Γιαννουλή, Χριστίνα Γώγου, Ειρήνη Διακάκη, Ελισάβετ Διακάτου, Στέλλα Ζάννου, Λυδία Ζερβάνου, Βάσια Ιωσηφίδου, Λίνα Καΐρη, Γιώργο Καραμούντζο, Βασιλική Κατριβάνου, Αγγελική Κορωναίου, Βάλια Κουβάκη, Μάρθα Κουτσογιαννούλη, Εύα Κωστοπούλου, Αρετή Λύκου, Βάσω Μαργαρίτη, Άλκηστη Μαρκουλάκη, Ειρήνη Μάστακα, Αγγέλα Μεννή, Δήμητρα Νούλα, Ειρήνη Νταντούτη, Δήμητρα Ξάφη, Όλια Πάλλη, Γιάννη Παναγόπουλο, Μαρία Παπαδάτου, Ναυσικά Παπαδημητράτου, Εκάβη Παπαδημητρίου, Νίκο Παπαδημητρίου, Ελεονόρα Παπαϊωάννου, Εύα Παπαϊωάννου, Χρήστο Παπανδρέου, Αντωνία Παπαστάθη, Δήμητρα Παπουτσή, Μαρία Πετροπούλου, Αφροδίτη Ραλλάτου, Αγγελική Σαρρή, Απόστολο Σαμπαζιώτη, Μαρία Σανταμούρη, Μαριαλένα Σεμιτέκολου, Βάιο Σκαλκώτο, Ιωάννα Σούλα, Δημήτρη Σπύρου, Βαρβάρα Στεφανάκου, Χαρά Σωτηροπούλου, Φαρίντ Ταχά, Παναγιώτη Τσαγκάρη, Νίκο Τσακμάκη και Ρένα Φωκά ως συμμετέχοντες/ουσες σε τουλάχιστον έναν από τους δύο κύκλους και άρα, επειδή συνέγραψαν μαζί μας μέρος του κειμένου. Επίσης, ευχαριστούμε την Άρτεμη Κολομβρέζου και τον Σαμπαζιώτη Αποστόλη (για άλλη μια φορά!) για την επιμέλεια του κειμένου και τις χρήσιμες παρατηρήσεις τους και τέλος την Αλεξάνδρα Βασιλείου και τον Δημήτρη Φιλοκώστα που δέχτηκαν την πρόσκλησή μας να συνταξιδέψουμε μαζί σε κάποια σημεία της διαδρομής μας.

Βιβλιογραφία

ΑΚΜΑ (2019) *Σημειώσεις από το Σεμινάριο "Εξοικείωση με το Συστημικό Σκέπτεσθαι.* Επιστημονικός Υπεύθυνος: Γιώργος Γουρνάς.

Μπράιλας, Α. (2017) *Πολύπλοκα συστήματα και χάος - Εφαρμογές στην ψυχολογία και την εκπαίδευση.* Εκδόσεις Γρηγόρη.

Ουλής, Π. (2006) *Φιλοσοφία και Μεθοδολογία Ψυχιατρικής, Κλινικής Ψυχολογίας και Ψυχοθεραπείας*, Αθήνα, Leader Books.

Ουλής, Π. (2010) *Εγχειρίδιο Κλινικής Ψυχοπαθολογίας,* δεύτερη έκδοση, Αθήνα, Ιατρικές Εκδόσεις Βήτα.

Πολέμη-Τοδούλου, Μ. (2012) *Φροντίζοντας τη διαμόρφωση της ομάδας των παιδιών στην τάξη: Βασικά στοιχεία και μεθοδολογία για αξιοποίηση από τους εκπαιδευτικούς που επιμορφώνονται.* Στο Μ.Π.Ε. Στο Πολέμη-Τοδούλου Μ. (Επιμ.), Θέματα αξιοποίησης της ομάδας στη σχολική τάξη. Βασικό Επιμορφωτικό Υλικό του Μείζονος Προγράμματος Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών, Τόμος Δ. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Πρωτοβουλία Ψ - Πρωτοβουλία για ένα Πολύμορφο Κίνημα για την Ψυχική Υγεία (2022) *Εκδήλωση/Συζήτηση για την Θεραπευτική Σχέση - Παρασκευή 15/4.* Ανακτήθηκε στις 07/07/2022 από το http://protovouliapsy.blogspot.com/2022/04/154-1900.html

Σαββόπουλος, Δ. (Συνθέτης & Στιχουργός) (1979) *Μακρύ ζεϊμπέκικο για τον Νίκο*. LP Ρεζέρβα. Lyra. Recorded at Polysound Studio.

Σημειώσεις Σεμιναρίου (2021α) *5η συνάντηση του πρώτου κύκλου με τίτλο "Κλείσιμο: Ανάρρωση"* στις 19 Ιουνίου 2021.

Σημειώσεις Σεμιναρίου (2021β) 1η συνάντηση του δεύτερου κύκλου με τίτλο "Γνωριμία, συμβόλαιο, παρουσίαση, βασικοί ορισμοί" στις 16 Οκτωβρίου 2021.

Σημειώσεις Σεμιναρίου (2021γ) *2η συνάντηση του δεύτερου κύκλου με τίτλο "Οι συναισθηματικές "διαταραχές": το roller coaster των συναισθημάτων"*, στις 11 Δεκεμβρίου 2021.

Τάτλα, Ε. & Ράπτη, Γ. (2009) *Η συνάντηση του Walter Benjamin με τον Gilles Deleuze στον κινηματογράφο*. Δημ. στο: Φιλοσοφία, Τέχνη και Τεχνολογία, πρακτικά συνεδρίου, εικοστό πρώτο διεθνές συνέδριο φιλοσοφίας, Πάφος: 21-27 Ιουλίου 2009, επιμ. Κ. Βουδούρης, εκδ. Ιωνία, Αθήνα 2011, σειρά: Μελέτες Ελληνικής Φιλοσοφίας, σσ. 188-206, ISBN 978-960-7670-72-4.

Φιλοκώστας, Δ. (2011) *Αυτή η άκρως υπαρκτή διαταραχή.* Περιοδικό *Μετάλογος*. τ.20. σ. 62-67.

Χαραλαμπάκη, Κ. (2010) *Ο Μεγάλος Διαλογικός: Απόπειρες Ανάγνωσης Κειμένων του Mikhail Bakhtin*. Περιοδικό *Μετάλογος*. τ.17. σ.6-37.

Bateson, N. (2011). *An ecology of mind: A daughter's portrait of Gregory Bateson.* (DVD) Cologne: Mindjazz Pictures.

Brocks, P. (2008) *Τι είναι συνείδηση;.* Εφημερίδα τα Νέα Διαδικτυακή έκδοση 25 Νοεμβρίου 2008: https://www.tovima.gr/2008/11/25/science/ti-einai-syneidisi/

Carr, A. (2000). Chapter 3. *Karl Tomm's approach to systemic practice*. In A. Carr (Ed.), Clinical Psychology in Ireland, Volume 4. Family Therapy Theory, Practice and Research (pp. 39-64). Wales: Edwin Mellen Press. Previously published as: Carr, A. (1997). One Perspective on Karl Tomm's Current Approach to Systemic Practice. Feedback, 7, 13-20.

Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. New York, NY: Continuum.

Harper, D. (2011). *The social context of 'paranoia'.* In M. Rapley, J. D. Dillon & J. Moncrief (Eds), De-Medicalizing Misery. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Kvaale, E. P., Haslam, N., and Gottdiener, W. H. (2013). *The 'side effects' of medicalization: a meta-analytic review of how biogenetic explanations affect stigma.* Clin. Psychol. Rev. 33, 782– 794.

Lebowitz, M. S. (2014). *Biological conceptualizations of mental disorders among affected individuals: a review of correlates and consequences.* Clin. Psychol. 21, 67–83. doi: 10.1111/p.12056

Lebowitz, M. S., and Appelbaum, P. S. (2019). *Biomedical explanations of psychopathology and their implications for attitudes and beliefs about mental disorders.* Ann. Rev. Clin. Psychol. 15, 555–577.

Mindell, A. (1988). *City shadows: psychological interventions in psychiatry.* New York: Routledge.

Mindell, A. (2013). *The Dance of the Ancient One: How the Universe Solves Personal and World Problems.* Eugene, OR: Deep Democracy Exchange.

Nelson, M. (2020) *Οι Αργοναύτες*. Εκδόσεις Αντίποδες.

Polemi-Todoulou, M. (2018). *Vassiliou, George and Vasso.* In J. Lebow, A. Chambers, & D. C. Breunlin (Eds.), Encyclopedia of Couple and Family Therapy (pp. 1–5). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-15877-8_955-1

Peat, F. D., Briggs, J., 1999 *Μια αιρετική άποψη για το χάος στην καθημερινή μας ζωή* εκδόσεις Τραυλός.

Ray, W. A. (2a007), *"Bateson's cybernetics: the basis of MRI brief therapy: prologue"*, Kybernetes, Vol. 36 No. 7/8, σελ 859-870. doi.org/10.1108/03684920710777388

Reynolds, V. (2021) *Αντίσταση στην επαγγελματική εξουθένωση (burn out) με την απόδοση δικαιοσύνης*. *Μετάλογος*, τ. 39.

Seikkula, J. & Alakare, B. (2008) *Ανοικτοί Διάλογοι με Ψυχωτικούς Ασθενείς και τις Οικογένειές τους.* Περιοδικό *Μετάλογος*. τ.17. σ.22-36.

Seikkula, J. & Trimble, D. (2009) *Οι Θεραπευτικές Συζητήσεις ως Κοινή Εμπειρία: Ο Διάλογος ως Πράξη Αγάπης*. Περιοδικό *Μετάλογος*. τ.15. σ.37-57.